

УДК 33.012.3+33.012.42:327-043.5+339194
DOI: 10.24144/2078-1431.2018.2(21).210–229

*Світлана П'ясецька-Устич,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ТЕОРЕТИКО-СОЦІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯВИЩА КОРУПЦІЇ У ТРАНСКОРДОННИХ ПРОЦЕСАХ

У статті досліджуються причини високої життєздатності інститутів бюрократії та корупції. Наголошується, що корупційна складова економічної діяльності в Україні набула критично небезпечної форми, перетворивши корупцію на системний фактор, який впливає на всі сфери життя суспільства, гальмує розвиток країни.

Розкрито специфічні фактори, які визначають характер розвитку корупційних економічних відносин у сучасній Україні, визначено їх негативні економічні наслідки. Обґрунтовано необхідність системності антикорупційних заходів з огляду на те, що корупція є системною проблемою.

Обґрунтовано тезу про те, що інноваційна економіка, проголошена як стратегічний шлях розвитку України, взагалі не може бути реалізована в умовах існування корупційних мереж. У політиці корупційні механізми перешкоджають розвитку демократії, дискредитуючи її. Політичні «витрати» проявляються в політичній нестабільності, неспроможності держави забезпечити нормальне – без зубожіння – життя людей, в загрозі демократії. В соціальному аспекті корупція підриває довіру до всіх гілок влади, владних структур та інститутів, партій, демократії в цілому. Соціальний ефект корупції полягає також у невиправдано глибокій диференціації доходів, яка викликає дуже серйозне погіршення життя, соціальну напругу, оскільки в кінцевому результаті джерело корупції – в недоплаті основній масі

працюючих. У моральному аспекті суспільство деградує, оскільки відбувається дискредитація важливих для членів суспільства цінностей, мотивів, норм поведінки і підміна їх іншими, які спираються на корупційні відносини і руйнують особистість. За відсутності в суспільстві зрілих ідеологічних концепцій, у тому числі патріотичних, системи морального виховання, корупційні відносини відтворюються в кожному поколінні.

Наголошується, що існування тісного корупційного зв'язку між владою і бізнесом в Україні (на відміну від інших країн, де він менш помітний або носить випадковий характер) перетворює корупцію на інституціональне явище.

Ключові слова: корупція, соціально-економічна модель суспільства, тіньова економіка, контрабанда, антикорупційні заходи.

The article explores the reasons for the high viability of bureaucracy institutes and corruption. It is noted that the corruption component of economic activity in Ukraine has become critically dangerous form, transforming corruption into a systemic factor that affects to all spheres of society, hinders the development of the country.

The specific factors, which determine the nature of the development of corruption economic relations in modern Ukraine are revealed and their negative economic consequences are determined. The necessity of systematic anti-corruption measures is substantiated in view of the fact that corruption is a systemic problem.

There is substantiated that innovative economy is proclaimed as a strategic way of Ukraine's development, can't be realized at all in the context of the existence of corruption networks. In politics, corruption mechanisms impede the development of democracy by discrediting it. Political «costs» are manifest in political instability, insolvency of the state to provide normal (without impoverishment) people's lives, in the threat of democracy. In the social aspect, corruption undermines confidence to all branches of power, power structures and institutions, parties, and democracy in general. Also the social effect of corruption is in the unjustifiably profound differentiation of incomes, which causes a very serious deterioration of life, social tension, since the ultimate

source of corruption is the underpayment of the bulk of the working population. In a moral aspect, society degrades, because there is a discrediting of values, motives, norms of behavior, important for members of society, and the replacement of others who rely on corruption and destroy a person. In the absence of mature ideological concepts in society, including patriotic systems of moral education, corrupt relations are reproduced in each generation.

It is noted that existence of a tight corruptive connection between government and business in Ukraine (unlike other countries where it is less noticeable or accidental) turns corruption into an institutional phenomenon.

Key words: *corruption, social-economic model of society, shadow economy, smuggling, anti-corruption measures.*

Сучасний стан євроінтеграції України визначається активізацією транскордонного співробітництва, однак корупційно-тіньові відносини суттєво впливають на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, в тому числі і транскордонні.

Корупційна складова економічної діяльності в Україні набула форми критично небезпечної проблеми. За оцінками Transparency International у «The Global Corruption Barometer 2017», яка публікує індекс сприйняття корупції в різних країнах світу – «Corruption perceptions index 2017» Україна посідає критичне 130 місце із 180 позицій.

Керівництво України неодноразово заявляло з високих трибун про гостру необхідність безкомпромісної боротьби з бюрократією та корупцією, які загрожують розвитку суспільства та економіки. Однак на практиці чітко простежується не тільки розростання апарату держчиновництва, але і постійна «модернізація» корупційних схем. У чому ж причина високої життєздатності інститутів бюрократії та корупції?

Корупція – складний, комплексний феномен, коріння якого пронизують як бюрократичні, так і політичні інститути. Вплив корупції на економічний розвиток неоднозначний,

тому не може здійснюватися лише поверховий аналіз. Корупція змушує уряд країн регулювати питання поза їх компетенцією, тим самим призводить до зростання бюрократичного апарату, який сам по собі є сприятливим ґрунтом для різного роду зловживань та хабарництва.

Корупція є реальністю фактично в усіх країнах, вона відома давно, сприймається як негативне суспільне явище, яке породжує макроекономічні диспропорції та стагнучі тенденції. Однак при всьому різноманітті існуючих наукових підходів у дослідженні феномену корупції проблема формування і відтворення інституційних пасток корупційних взаємовідносин в Україні, яка значною мірою ускладнює боротьбу з корупцією на всіх рівнях, до цього часу не розглядалася як окремий об'єкт наукового аналізу.

Незважаючи на майже три десятиліття ринкових реформ, успіхи української економіки залишаються скромними. Це мимоволі порушує питання про якість вітчизняних перетворень і можливі напрями їх корегування. Заплановане зростання української економіки та євроінтеграція несумісні з існуючим широким розвитком корупції. Це означає, що або запланованих цілей досягти не вдасться, або для їх досягнення доведеться перейти від декларативної до реальної боротьби з корупцією.

Проблеми корупційної взаємодії в українському суспільстві сьогодні набули рівня глобального явища, коли корупція в країні утворює певну систему соціально-економічних відносин, тісно переплетених між собою.

Корупція зростає тоді, коли існує прагнення одержати економічну ренту за допомогою політичного процесу, яким є державне регулювання різних сфер економічного життя. Беручи цей принцип за основу, представники бюрократії, політики, бізнесу та всі зацікавлені групи намагаються державну владу підкорити приватним інтересам, що призводить до «приватизації держави». Це перетворює корупцію на системний фактор, який впливає на всі сфери життя суспільства.

Саме тому необхідним є розробка та реалізація ефективних соціально-економічних стратегій протидії корупції на всіх рівнях соціально-економічної організації.

Проблема аналізу корупції на початку XXI століття займає одне з провідних місць у наукових дослідженнях представників суспільних наук, знаходиться в центрі уваги державної політики України, міжнародних інститутів, аналітичних центрів, неурядових організацій, масових протестних виступів громадян.

Основи дослідження корупції як системної проблеми сучасного суспільства закладені в працях Д.Акемолга, Т. Варье, Л. Вайлда, Дж Джонса, Д.Кауфмана, Ж.-Ж. Лаффона, С. Роуз-Аккерман [1, 15], Дж. Хеллмана, Е. де Сото [19], В. Танзі, Л. Уайлда, М. Філпа, С. Хантінгтона та інших.

Формуванню розширеного тлумачення поняття «корупція», вимірюванню і типологізації корупційної економічної активності присвячені роботи А. Алатаса [26], Р. Вішні, Р. Клітгарда [28, 29], Ф. Мендеса, П. Хейвуда, Е. Фейга [27], Ф. Шнайдера [31] та інших.

Значна увага дослідженню тіньової економіки і корупції приділена в працях С.Ю. Барсукової, А.С. Вахрушева, С.М. Гурієва, В.О. Исправнікова [6], Т.І. Корягіної, Т. Сатарова, С.П. Юхачова, С.М. Єчмакова [5], В.М. Полтеровича [12] та інших.

Розроблення проблем, пов'язаних з корупцією та тіньовою економікою і необхідністю їх суттєвого обмеження, знаходяться у сфері інтересів вітчизняних спеціалістів, таких, як: А. Базилук, З. Варналій [2, 21], А. Волошенко [3], В. Гончарова, І. Длугопольський, І. Мазур [11], В. Предборський [13], Р. Пустовіт [14], Т. Тищук [20], Ю. Харазішвілі [20], М. Фоміна [9, 25], А. Скрипник [18], Ю. Самаєва [17] та інші.

Актуальність теми дослідження зумовлена низькими результатами боротьби з корупцією в Україні і пов'язаним із цим зростанням загрози національній безпеці. Це ставить перед економічною наукою завдання системного дослідження корупції як особливій форми економічних відносин, її суті, причин і умов відтворення.

Традиційно корупція розглядалася перш за все як моральна, потім як правова, і лише в 70-х рр. ХХ ст. корупція почала досліджуватися як економічна категорія в рамках теорії ренти [14]. Корупційні економічні відносини розвиваються у тому разі, коли економічні інтереси суб'єкта, який має потенційні можливості для одержання статусної ренти, не можуть бути задоволені в межах діючих норм і обмежень.

У сучасній економічній літературі найбільш поширеними є підходи, в межах яких корупція розглядається як:

- форма економічної поведінки, яка обирається з існуючого (доступного) набору альтернатив;
- будь-які дії індивіда, державної установи, приватної компанії, які порушують закон або підривають довіру до нього з метою отримання прибутку або іншої вигоди;
- використання службового становища та суспільних фондів для підвищення особистого добробуту і добробуту своєї сім'ї та близьких родичів.

Таблиця 1

Основні підходи до інтерпретації поняття корупції

Концепція	Короткий зміст
Раціоналістичний підхід (економіка злочинності)	Індивід зважає всі витрати і блага своїх злочинних дій і раціонально вирішує вчинити злочин, якщо очікувана корисність подібних дій вища, ніж якби він залишився законослухняним і витратив свій час і ресурси іншим способом.
Теорія рентоорієнтованої поведінки	Економічна рента – плата за ресурси понад максимальну величину альтернативних витрат при монопольному використанні цих ресурсів. Рентоорієнтована поведінка – зусилля, спрямовані на здійснення державного втручання в ринковий розподіл ресурсів з метою привласнення штучно створених таким чином доходів у вигляді ренти. Під корупцією розуміють форму нелегальної рентоорієнтованої поведінки.

Інституціональний підхід	Корупція – контрактна взаємодія між економічними агентами з метою зловживання позицією заради приватної вигоди.
Модель «принципал – агент»	Корупція існує завдяки асиметричності інформації та високим витратам моніторингу за діяльністю агента – чиновника.
Теорія опортуністичної поведінки	Корупція – приватний випадок опортуністичної поведінки
Класичний лібералізм	Корупція як «провал держави» і як «провал ринку», як «суспільне антиблаго», яке приносить шкоду всім членам суспільства (негативні екстерналії)

Значна кількість економічних досліджень, присвячених феномену корупції, акцентують увагу на існуванні тісного взаємозв'язку між високим рівнем корупції в суспільстві і непропорційно високими доходами незначної групи осіб і одночасно зростаючою бідністю більшості населення країни [1, 30].

Ми поділяємо точку зору Р. Клітгарда, протягом десятиріч вивчав феномен корупції [28, 29] і описує схильність до корупції як формулу, що включає низький рівень ризику, помірне покарання і великий зиск:

Корупція = Монополія + Свобода дій – Підзвітність.

Таблиця 2

Фактори корупції

Типи факторів	Фактори
Фундаментальні	Недосконалість економічних інститутів та економічної політики; недосконалість системи прийняття політичних рішень, незрозумілість конкуренції, надмірне державне втручання в економіку, монополізація окремих секторів економіки, контроль держави над ресурсами, низький рівень розвитку громадянського суспільства, неефективність судової системи

Правові	Слабкість закону, відсутність чіткої законодавчої бази та занадто часта зміна економічного законодавства, недотримання норм міжнародного права, неадекватні міри покарання за корупційні угоди, можливість впливати на судові рішення, наявність норм, які дозволяють суб'єктивне трактування нормативних актів
Організаційно-економічні	Слабкість системи контролю над розподілом державних ресурсів (особливо – природних), громіздкий та неефективний бюрократичний апарат, відносно низька оплата праці службовців, дискримінація в доступі до інфраструктурних мереж, жорсткий торговельний протекціонізм (тарифні та нетарифні бар'єри), інші форми дискримінації
Інформаційні	Непрозорість державного механізму, інформаційна асиметрія, відсутність реальної свободи слова і друку, наявність офшорних зон, відсутність досліджень проблеми корупції
Соціальні	Кланові структури, традиції непотизму, експлуатація «дружніх зв'язків», блат, традиція «дарування» подарунків-хабарів, низький рівень освіти та грамотності
Культурно-історичні	Сформована система норм бюрократичної поведінки; масова культура, яка формує поблажливе ставлення до корупції; особливості історичного розвитку; надання невеликого значення поняттям чесності та честі

Всі ці фактори вкрай негативно впливають також на міжнародні економічні відносини України, в тому числі на регіональному рівні.

Так, тіньові схеми процвітають у зовнішній торгівлі. Традиційні стимули контрабанди та маніпуляцій митною вартістю, зокрема складні митні процедури, можливості мінімізації оподаткування та корупція, доповнилися новими.

Через корупцію на митниці Україна втрачає 4,8 млрд. дол. щороку.

На Заході дедалі частіше закидають українській владі недостатні зусилля в боротьбі з корупцією.

Як показує дзеркальна статистика з ЄС, зниження вартості імпорту має найбільші масштаби при імпорті споживчої та інвестиційної продукції. Зниження вартості одягу та взуття становить від 50 до 80 % від ціни придбаної у європейських компаній продукції. На значні суми занижується вартість імпорту інвестиційної продукції, зокрема машин та обладнання – на 40 %, транспортних засобів – на 25-30 % [16].

Зниження вартості інвестиційної продукції зумовлено тим, що підприємства намагаються мінімізувати податок на прибуток, це своєрідний індикатор ефективності існуючої системи оподаткування.

Наведені явища не є унікальними для України, вони спостерігаються і в країнах ЄС, однак там їх масштаби є значно меншими. Українські виробники несуть додаткові тіньові трансакційні витрати, що знижує конкурентоспроможність порівняно з європейськими колегами.

Нещодавно міжнародна асоціація сертифікованих бухгалтерів та аудиторів – АССА – оприлюднила дослідження світової тіньової економіки. Україна опинилася у ньому на третьому місці з показником понад 45 % від офіційного ВВП. У 2016 р. в Україні обсяг економіки, з якої не сплачуються податки, тобто «тіньовий», сягнув 1,1 трлн. грн., весь ВВП України у цьому ж році становив 2,38 трлн. грн., а дохідна частина бюджету – 595 млрд. грн. [16].

Для Закарпаття характерною ознакою є великі «промислові» масштаби контрабанди, як на угорській, так і на словацькій ділянках нашого кордону. Відомі випадки, коли для переправки контрабанди до Словаччини використовувалися навіть легкі літаки та гвинтокрили.

Вельми резонансними стали також оприлюднені в засобах масової інформації факти нецільового використання чи просто розкрадання в прикордонні України грантових коштів, що надходили за Програмами транскордонного співробітництва Європейського Союзу.

Низка експертів відзначає такі негативні наслідки корупції:

- ослаблення ролі закону;
- зменшення довіри економічних агентів до держави;
- сповільнення економічного зростання;
- збільшення соціальної нерівності;
- зниження ділової активності;
- погіршення інвестиційного клімату [27, 28, 29].

Отже, можна стверджувати, що наслідком корупції є формування непродуктивних моделей поведінки як державного сектору, так і бізнес-структур, оскільки корупційні дії спричиняють обмеження конкуренції, зниження темпів і якості економічного зростання.

Одночасно спостерігається збільшення попиту на корупційні послуги, що свідчить про те, що такі моделі поведінки стають дедалі більш поширеними серед економічних агентів, особливо в країнах з несформованим ринком. Основна причина полягає в тому, що корупція дозволяє отримувати більш високі доходи порівняно з легальними формами ведення бізнесу. Все це ослаблює стимули інвестувати в реальний сектор економіки. Це надзвичайно актуально і для української економіки в умовах нестабільного макроекономічного прогнозу, коли неухильно зростає кількість бюджетних проблем.

Одним із основних проявів корупційної діяльності є формування корупційної ренти. Термін «рента» широко використовується в економічній теорії і застосовується до факторів виробництва – праці, землі, капіталу. Утворення ренти пов'язано з володінням рідкісним ресурсом і з його обмеженою пропозицією. Таким ресурсом для корупціонерів різних рівнів державної влади є доступ до державних ресурсів (включаючи інвестиційні та фінансові ресурси) [28]. Системна корупція має можливість гарантувати бізнесу отримання державного або муніципального замовлення, забезпечивши тим самим стабільне джерело фінансування його підприємницької діяльності (з допомогою виграного тендера, участі в реалізації відповідної програми або конкретного інвестиційного проекту). Корупція часто навмисно створює перешко-

ди бізнесу, штучно обмежуючи пропозицію і вилучаючи при цьому значну вигоду. Таке становище можна порівняти з ситуацією, яка в економічній теорії визначається як формування монопольного прибутку або монопольної ренти.

Корупційна складова присутня сьогодні як у корпоративному, так і в приватному секторах економіки. Корупціонери не підкоряються регулюючим правилам, які встановлені для учасників ринку (або вдало маніпулюють ними). Вони беруть на себе певні ризики, зловживаючи своїм становищем, знаючи, що негативні наслідки їх рішень будуть оплачені за рахунок платників податків. Статус, який отримує корупціонер, забезпечує йому економічний імунітет у суспільстві.

В Україні корупція, як показують дослідження, набула системного характеру і стала самостійною політичною силою. Для неї зараз характерними є такі риси:

а) державна політика прямо диктується приватними інтересами осіб, які знаходяться у владі, біля влади, або здатні впливати на владу;

б) додаткові та тіньові доходи становлять основу і необхідну частину доходу чиновників;

в) корупційна поведінка стала нормою економічної і правової культури;

г) виконавча влада активно використовує «тіньові» форми мобілізації доходів і стимулювання [5].

Істотне зростання тіньової економіки почалося в 2013 році, подальше збільшення тіньового сектору пов'язано з цінними і девальваційними шоками, а також ескалацією військового конфлікту.

Корупція перетворилася на системоутворюючий фактор у процесі зрощування функцій приватного бізнесу і державного управління. Та обставина, що в корупції беруть участь і влада, і бізнес, перетворюють антикорупційну боротьбу у винятково складний напрям державної політики.

Специфічні фактори, які визначають характер розвитку корупційних економічних відносин у сучасній Україні,

з одного боку, зумовлені історичними умовами (терпиме ставлення суспільства до корупції в поєднанні з низьким рівнем правової грамотності населення; існування в Україні неформального «стихійного» громадянського суспільства, яке має більш значний вплив, ніж впроваджувані в українську практику західні моделі громадянських інститутів; широкий спектр дискреційних повноважень чиновників), а з іншого, обумовлені соціально-економічними реаліями українського суспільства (масштабністю тіньової економіки; неефективністю формальних інститутів; високим рівнем соціальної нерівності; недостатнім поширенням безготівкових форм розрахунків, незадовільними умовами для реалізації економічних інтересів державних службовців різного рівня).

Таблиця 3

Наслідки корупції

Політична сфера	Економічна сфера	Соціальна сфера
Неможливість здійснення демократичних принципів	Неефективний розподіл і використання державних засобів і ресурсів	Зростання соціальної нерівності, бідність
Зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення панування олігархічних угруповань	Високі часові та матеріальні витрати для ведення бізнесу; зростання фінансових і комерційних ризиків	Неспроможність влади вирішувати соціальні проблеми через «відкати» на шкоду бюджетній сфері
Порушення принципу верховенства закону	Пошук ренти за рахунок втрат у матеріальному виробництві	Посилення організованої злочинності
Неефективність політичних і судових інститутів	Викривлення (підвищення) цін	Безкарність злочинів

Зменшення довіри до влади, відчуження її від суспільства	Зниження конкуренції і гальмування економічного розвитку	Становлення мафіозних угруповань
Падіння престижу країни	Зростання тіньової економіки, податкові втрати	Дискредитація права в очах суспільства
Зникнення реальної політичної конкуренції	Погіршення інвестиційного клімату, зниження інвестицій	Морально-етичні норми втрачають значення
Фіаско держави	Зниження ефективності економіки країни в цілому	Зростання диференціації доходів, соціальної напруги

Проблема значної тіньової економіки і масової корупції стала для України важкою системною проблемою національної безпеки, вирішити яку можливо лише шляхом реалізації широкого цілеспрямованого комплексу заходів в усіх сферах життєдіяльності держави і суспільства, спільними зусиллями і держави, і суспільства.

Існуючі в суспільстві соціальні інститути та соціальне середовище незалежно від пріоритетів та бажань суб'єктів сприяють їх корупційним взаємозв'язкам, тобто породжують інституціональну корупцію.

Така корупція дуже небезпечна і перетворюється на масову, тому що вона не завжди оцінюється самими громадянами і посадовими особами як корупція. Такі дії спричиняють формування та інтенсивний розвиток корупційних мереж на різних рівнях – державному, регіональному, місцевому. Ці взаємозв'язки та взаємозалежності використовуються для систематичного здійснення корупційних угод, як правило, з метою особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, які входять у корупційну мережу, підвищення її нелегальних доходів або для одержання конкурент-

них переваг фінансово-кредитними і комерційними структурами, з метою подальшого одержання таких доходів. Зростає небезпека корупційних мереж. Посадові особи, пов'язані взаємними зобов'язаннями, існують в усіх країнах і в усі часи, але особливість України полягає в тому, що через ці корупційні зв'язки, а не через нормативні контрактні відносини між владою і бізнесом, проходить значна частина ВВП.

Неефективність бюрократичної боротьби з корупцією полягає в тому, що структури, які покликані боротися з корупцією, насправді також зазнають її впливу. Бюрократія нездатна запропонувати суспільству реальне вирішення стратегічних проблем. Корупційні прояви повністю подолати неможливо, але це не може бути виправданням неефективної протидії. Ситуацію можна описати аналогічно боротьбі із злочинністю: повністю її викоринити неможливо, але необхідно змінити ситуацію в суспільстві таким чином, щоб вона не сприймалась як проблема, що перешкоджає розвитку суспільства.

Хоч українці втомилися від корупції, однак навчилися її використовувати, Звідси бажання зупинити корупційні практики для «інших», але залишити її у виняткових випадках для «себе»: наприклад, у військоматах не повинні брати хабарів, але всі засоби добрі, щоб врятувати сина від армії. Різке зростання диференціації доходів, криміналізація суспільства, які характерні для багатьох економік, що трансформуються, тісно пов'язані з присвоєнням перехідної ренти. В результаті створюються передумови для потрапляння системи у корупційну пастку [12, с. 23].

Висновки. В Україні сформувалася неефективна сукупність політичних та економічних інститутів, які ніхто з головних гравців не зацікавлений змінювати. Іншими словами, ми потрапили в «інституційну пастку». Саме корупція є характерною ознакою потрапляння соціально-економічної системи в «інституційну пастку». Корупція є «машинним мастилом», що «змащує» всі частини недосконалого механізму. Інституційна пастка в економіці чи політиці виникає тоді,

коли неформальні інститути руйнують формальні в умовах інституційного вакууму, що виникає внаслідок радикальних суспільних змін.

Приклад України, Росії та деяких інших пострадянських країн доводить, що держава може довго існувати в такому стані, не будучи в змозі подолати інституційні пастки.

Оскільки корупція – системна проблема, то необхідна і системність антикорупційних заходів, тобто подолання корупції за всіма основними напрямками, відповідно до наукового розуміння цього явища.

Існування тісного корупційного зв'язку між владою і бізнесом в Україні (на відміну від інших країн, де він менш помітний або носить випадковий характер) перетворює корупцію на інституціональне явище. Стійкість корупційних зв'язків є визначальним фактором характеристики української дійсності і становить серйозну суспільну небезпеку, оскільки суттєві корупційні тенета не просто отримують прибутки в результаті своєї протиправної діяльності, але й інвестують їх у розвиток самої корупції. Це перетворює корупцію на системний фактор української соціально-економічної моделі суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аккерман С.Р. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / перевод с англ.. О. Алякринский. – М.: Логос, 2010. – С. 39.
2. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки України. // Вісник Вінницького політехнічного інституту. –2014. – № 1. – С. 46 – 51.
3. Волошенко А.В. Проблеми здійснення антикорупційних реформ у сучасній Україні та шляхи їх реалізації //Актуальні проблеми економіки. – 2016. – №8. – С. 51–61.
4. Гриценко А. Українське економічне диво, або куди ведуть реформи // Дзеркало тижня. – 2016. – № 22.
5. Ечмаков С.М. Теневая экономика: анализ и моделирование. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 408 с.

6. Исправников В.О. Теневая экономика [научно-методическое пособие для студентов экономических факультетов]. – М.: Инфра, 2007. – 321 с.
7. Іванов Ю.Б. Тіньова економіка в контексті кризи державного управління // Проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 21-24.
8. Контрабанда в законі. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/09/21/7054839/>
9. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект: монографія / М.В. Фоміна, В.В. Приходько, М.Г. Каптуренко та ін.; кер. авт. колективу і наук. ред. М.В. Фоміна. – Донецьк: Дон НУЕТ, 2012. – 333 с.
10. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження: монографія / кер. авт. кол. доц. І.О. Ревак. – Львів: Львівський ДУВС, 2011. – 220 с.
11. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 239 с.
12. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы. – М., 1999.
13. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. –К.: Кондор, 2005. – 614 с.
14. Пустовійт Р.Ф. Институціональні фактори клептократичної економіки // Економіка України. – 2015. – №12. – С. 26-38.
15. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство: причины, следствия, реформы. – Логос, 2003. – 356 с.
16. Рух до Європи в тіні. URL: <http://m.dt.ua/macrolevel/ruh-do-yevropi-v-tini>
17. Самаєва Ю. Шоу корупційного абсурду // Дзеркало тижня. – 2016. – №41.
18. Скрипник А., Вдовиченко А. Детермінанти корупції в Україні // Економіка України. – 2009. – №4. – С. 29–43.
19. Сото де Э. Иной путь. Невидимая революция в третьем мире. – М.: Catallaxy, 1995. –249 с.
20. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналітична доповідь / [Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов та ін.]; за заг. ред. Я.М. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.
21. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З.С. Варналія. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.
22. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, пер-

- спективи: монографія / за заг. ред. І.В.Артюмова. – Ужгород: Гражда, 2012 - 520 с.
23. Україна – у трійці країн з найбільшою «тіньовою» економікою. URL: <http://www.epravda.com.ua/news/2017/10/28/630573/>
 24. Фінансові таємниці контрабандного тунелю під українсько-словацьким кордоном. URL: <http://karpatnews.in.ua/news/57775-finansovi-taiemnytsi-kontrabandnoho-tuneliu-pid-ukrainsko-slovatskym-kordonom-foto-video.htm>
 25. Фоміна М.В. Корупційно-тіньові відносини: політекономічний аспект // Економічний нобелівський вісник. – 2014, № 1 (7). – С. 471–478.
 26. Alatas S.H. Corruption: its Nature, Causes and Consequences. Aldershot: Avebury, 1990. Ch.1.
 27. Feige E.L. Undegraund Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Transition Economies. In Nelson, Tilley, Walker (eds) Transforming Post-Communist Political Economies. National Academe Press, Washington D.C.? 1997 – pp. 19-34.
 28. Klitgaard R. Controlling Corruption: a study of corruption and how to reduce it in developing countries. University of California Press, 1988.
 29. Klitgaard R., Maclean-Abaroa R., Lindsey Parris H. Corrupt Cities: A Practical Guide to Cure and Prevention. ICS Press and World Bank Institute, 2000.
 30. Sanjeev C., Davoodi H., Alonso-Terme R. Does Corruption Affect Income Inequality and Poverty? // IMF Working Paper 76, 1998.
 31. The Shadow Economy in Europe. 2013 / K. Scheider, Ph.D. // AT-Kearney. Johannes Kepler / Universitat Linc. JKU. 2013.
 32. URL: https://m.dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-znovu-lider-schodo-kontrabandi-sigaret-v-yes-286667_.html
 33. URL: <https://www.0312.ua/news/192614634>.
 34. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/6/708527/>
 35. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2408453-u-es-pidt-verdili-zakritta-sesti-transkordonnih-program-z-ukrainou.html>

REFERENCES

1. Akkerman, S. R. & Alyakrinskiy O. (2010). *Korrupciya i gosudarstvo. Prichiny, sledstviya, reformy* [Corruption and the state. Causes, effects, reforms]. M.: Logos, p. 39 [in Russian].

2. Varnaliy, Z. S. (2014). *Teoretychni zasady detinizatsiyi ekonomiky Ukrayiny* [Theoretical principles of shadow economy of Ukraine]. Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu. No. 1, pp. 46 – 51 [in Ukrainian].
3. Voloshenko, A. V. (2016). *Problemy zdiysnennya antykoruptsiynykh reform u suchasniy Ukrayini ta shlyakhy yikh realizatsiyi. Aktual'ni problemy ekonomiky* [Problems of implementation of anti-corruption reforms in modern Ukraine and ways of their realization. Current problems of the economy]. No. 8, pp. 51–61 [in Ukrainian].
4. Hrytsenko, A. (2016). *Ukrayins'ke ekonomichne dyvo, abo kudy vedut reformy* [Ukrainian economic miracle, or where are the reforms]. Dzerkalo tyzhnya. No. 22 [in Ukrainian].
5. Yechmakov, S. M. (2004). *Tenevaya ekonomika: analiz i modelirovaniye* [The shadow economy: analysis and modeling]. M.: Finansy i statistika, p. 408 [in Russian].
6. Ispravnikov, V. O. (2007). *Tenevaya ekonomika* [Shadow economy] –M.: Infra, p. 321 [in Russian].
7. Ivanov, YU. B. (2010). *Tin'ova ekonomika v konteksti kryzy derzhavnogo upravlinnya. Problemy ekonomiky* [Shadow economy in the context of the crisis of public administration. Problems of the economy]. No. 4, pp. 21–24 [in Ukrainian].
8. *Kontrabanda v zakoni* [Smuggling in the law]. Retrieved from <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/09/21/7054839/> [in Ukrainian].
9. Fomina, M. V., Prykhod'ko, V. V., Kapturenko, M. H. (2012). *Koruptsiya i tin'ova ekonomika: politekonomichnyy aspekt* [Corruption and Shadow Economy: Polytechnical Aspect]. Monohrafiya. M. V. Fomina (Ed.). – Donets'k: Don NUET, p. 333 [in Ukrainian].
10. Revak, I. O. (2011). *Koruptsiya: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennya* [Corruption: Theoretical and Methodological Principles of Research]. Monohrafiya. L'viv: L'vivs'ky DUUVS, p. 220 [in Ukrainian].
11. Mazur, I. I. (2008). *Detinizatsiya ekonomiky Ukrayiny: teoriya ta praktyka: monohrafiya* [Detonization of the Ukrainian economy: theory and practice: monograph]. K.: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr «Kyyivs'kyy universytet», p. 239 [in Ukrainian].
12. Polterovich, V. M. (1999). *Institutsional'nyye lovushki i ekonomicheskiye reformy* [Institutional traps and economic reforms] [in Russian].
13. Predbors'ky, V. A. (2005). *Detinizatsiya ekonomiky u konteksti transformatsiynykh protsesiv* [Detonization of the economy in the context of transformation processes]. K.: Kondor, p. 614 [in Ukrainian].

14. Pustoviyt, R. F. (2015). *Instytutsional'ni faktory kleptokratychnoyi ekonomiky, Ekonomika Ukrayiny* [Institutional factors of the kleptocratic economy, *Economy of Ukraine*]. No. 12, pp. 26-38 [in Ukrainian].
15. Rouz-Akkerman, S. (2003). *Korruptsiya i gosudarstvo: prichyny, sledstviya, reformy* [Corruption and the state: causes, consequences, reforms]. Logos, p. 356 [in Russian].
16. Rukh do Yevropy v tini [Move to Europe in the shade]. dt.ua Retrieved from <http://m.dt.ua/macrolevel/ruh-do-yevropi-v-tini> [in Ukrainian].
17. Samayeva, YU. (2016). *Shou koruptsiynoho absurdu, Dzerkalo tyzhnya* [Show of the corruption absurd, *Mirror of the week*]. No. 41 [in Ukrainian].
18. Skrypnyk, A., Vdovychenko, A. (2009). *Determinanty koruptsiyi v Ukrayini. Ekonomika Ukrayiny* [Determinants of Corruption in Ukraine. *Economy of Ukraine*]. No. 4, pp. 29-43 [in Ukrainian].
19. Soto, de E. (1995). *Inoy put'. Nevidimaya revolyutsiya v tret'yem mire* [Another way. *The invisible revolution in the third world*]. M.: Catalax, p. 249 [in Russian].
20. Tyshchuk, T. A., Kharazishvili, YU. M., Ivanov, O. V. (2011). *Tin'ova ekonomika v Ukrayini: masshtaby ta napryamy podolannya: analitychna dopovid'* [Shadow economy in Ukraine: scales and directions of overcoming: an analytical report]. YA. M. Zhalila (Ed.). K.: NISD, p. 96 [in Ukrainian].
21. Varnaliy, Z. S (Eds.). (2006). *Tin'ova ekonomika: sutnist', osoblyvosti ta shlyakhy lehalizatsiyi* [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization]. K.: NISD, p. 576 [in Ukrainian].
22. Art'omov, I. V. (Eds.). (2012). *Transkordonne spivrobotnytstvo Ukrayiny: stan, problemy, perspektyvy* [Cross-border cooperation of Ukraine: status, problems, perspectives]. Monohrafiya. Uzhhorod: Hrazhda, p. 520 [in Ukrainian].
23. *Ukrayina – u triytsi krayin z naybil'shoyu «tin'ovoyu» ekonomikoyu* [Ukraine - in the top three countries with the largest «shadow» economy]. Retrieved from <http://www.epravda.com.ua/news/2017/10/28/630573/> [in Ukrainian].
24. *Finansovi tayemnytsi kontrabandnoho tunelyu pid ukrajyns'ko-slovats'kym kordonom* [Financial secrets of the smuggling tunnel under the Ukrainian-Slovak border]. Retrieved from <http://karpat-news.in.ua/news/57775-finansovi-taiemnytsi-kontrabandnoho-tuneliu-pid-ukrainsko-slovatskym-kordonom-foto-video.htm> [in Ukrainian].

25. Fomina, M. V. (2014). Koruptsiyno-tin'ovi vidnosyny: politekonomichnyy aspekt. [Corrupt-Shadow Relations: Political-Economic Aspect]. *Ekonomichnyy nobeliv's'kyy visnyk*, no. 1 (7). – Dnipropetrovs'k. Pp. 471-478 [in Ukrainian].
26. Alatas, S. H. (1990). *Corruption: its Nature, Causes and Consequences*. Aldcrshot: Avebury, Ch.1 [in English].
27. Feige, E. L. (1997). Undegraud Activity and Institutional Change: Productive, Protective, and Predatory Behavior in Trasion Economies. In Nelson, Tilley, Walker (ads) *Transforming Post-Communist Political Economies*. National Academe Press, Washington D.C., pp. 19-34 [in English].
28. Klitgaard, R. (1988). *Controlling Corruption: a study of corruption and how to reduce it in developing countries*. University of California Press [in English].
29. Klitgaard, R., Maclean-Abaroa, R., Lindsey Parris, H. (2000). *Corrupt Cities: A Practical Guide to Cure and Prevention*. ICS Press and World Bank Institute [in English].
30. Sanjeev, C., Davoodi, H., Alonso-Terme, R. (1998). Does Corruption Affect Income Inequality and Poverty?. IMF Working Paper, p. 76 [in English].
31. The Shadow Economy in Europe. (2013). K. Scheider, Ph. D. AT-Kearney. Johmannes Kepler / Universitat Linc. JKU [in English].
32. Retrieved from https://m.dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-znovu-lider-schodo-kontrabandi-sigaret-v-yes-286667_.html [in Ukrainian].
33. Retrieved from <https://www.0312.ua/news/1926146> [in Ukrainian].
34. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/6/7085270/> [in Ukrainian].
35. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2408453-u-es-pidtverdili-zakritta-sesti-transkordonnih-program-z-ukrainou.html> [in Ukrainian].